

УДК 940:376

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2024-2-7>*Пахолівецький Віталій,**учитель історії,**КЗ «Лицей природничих наук» Кропивницької міської ради»**VPaholivetski@gmail.com**ORCID ID: 0009-0005-7570-1519*

ДІЯЛЬНІСТЬ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОЇ ТАЛМУД-ТОРИ 1858–1917 РОКІВ

Стаття присвячена вивченню маловідомих сторінок освітнього життя єврейського населення на території міста Єлисаветграда Херсонської губернії (сучасне м. Кропивницький Кіровоградської області). Серед закладів, які легально забезпечували освітні потреби єврейської національної меншини, була Єлисаветградська громадська Талмуд-Тора.

Єврейська громада докладала чимало зусиль для розвитку освіти. Вона змогла сформувати цілу мережу навчальних закладів. Прагнула створити для своїх дітей сприятливе освітнє середовище, вільне від дискримінації з боку осіб неєврейської національності, де надавали би не лише знання, а й допомагали найбільшій їжею та одягом.

Загалом, серед єврейства був поширений «культ освіти». І не дивно, адже наявність освіти була питанням виживання і можливістю набуття належного статусу у суспільстві та достойного рівня життя. Лише за умови закінчення гімназії євреї мали шанс вступити до вищих навчальних закладів, а це вже був шлях до того, аби, наприклад, не служити у війську чи з 1861 року покинути смугу осілости. З 1865 року змогу виїжджати за її межі вже отримали євреї-ремесники. Таким чином, активний розвиток єврейських навчальних закладів припадає саме на другу половину XIX століття.

Талмуд-Тора була також покликана зберегти культуру, мову, знання традицій та слідування юдаїзму серед наймолодших представників єврейського суспільства, вберегти їх від асиміляції чи зросійщення. Мала на меті надання і ремісничої освіти.

У роботі використано значний обсяг архівного матеріалу. Завдяки комплексному аналізу було реконструйовано діяльність Талмуд-Тори від моменту заснування. Вивчено особливості економічної та освітньої діяльності закладу, прояви бюрократичної веремії, питання реорганізації та оновлення споруд, приведення приміщень у відповідність до санітарно-гігієнічних норм. Не оминули увагою способи забезпечення фінансування установи. Таким чином, проведено краєзнавче дослідження в галузі історії педагогіки, що стосується надання знань учням єврейської національності.

Ключові слова: *благодійність, єврейська громада, Єврейське колоніальне товариство, коробочний збір, матеріальна допомога, предмети, ремісниче училище, статут, суботня школа, Талмуд-Тора.*

Етнічна історія національних меншин завжди відігравала вагомий роль в історії України, підтвердженням чого є й теперішні українські реалії: єврейська громада посідає серед них особливе місце. Численна та упосліджена, вона є унікальним прикладом виживання в нелояльному середовищі. Освіта стала для євреїв і зброєю, і захистом від викликів світу навколо. Розглянути становлення в Єлисаветграді Талмуд-Тори у другій половині XIX століття для найбільш бідніших представників європейської громади було б надзвичайно цікаво із соціальної та гуманітарної точок зору.

Мета статті – дослідити та детально висвітлити історію існування Єлисаветградської громадської Талмуд-Тори від моменту її заснування до 1917 р. Завдання дослідження – здійснити архівну розвідку та знайти матеріали, що стосуються діяльності Єлисаветградської громадської Талмуд-Тори; дослідити ці документи, проаналізувавши й узагальнивши відомості, наявні у них; системно викласти віднайдений історичний матеріал і за його допомогою розширити відомості, наявні у вже існуючих працях.

Вважаємо, що стаття стане в нагоді як учителям загальноосвітніх закладів, так і вченим-краєзнавцям під час вивчення історії рідного краю. Дослідження має практичну користь як

історичний приклад збереження власної культури, релігії, загальнонаціональних цінностей на тлі асиміляції і зросійщення.

Джерельну базу дослідження становили матеріали Державного архіву Кіровоградської області, зокрема фонд 78 «Єлисаветградська міська управа», опис 4, справи 404: «Про перетворення Єлисаветградської громадської Талмуд-Тори в початкове однокласне училище», 415: «Про пожертвування Єлисаветградським купцем І гільдії Я. Коганом на утримання Талмуд-Тори, богадільні та опікунству за бідними євреями», 448: «Переписка з Опікунською радою Талмуд-Тори про побудову приміщення цього училища», 514: «Переписка з питань виборів членів опікунської ради громадської Талмуд-Тори; статuti Єлисаветградської та Талмуд-Тор інших міст; звіти місцевої Талмуд-Тори за 1900–1904 рр. і касові книги», 1059: «Про громадську Талмуд-Тору і ремісниче училище при ній: касовий звіт за 1913 рік», 1186: «Про зібрання міщан і купців євреїв для обговорення питань, пов'язаних із витратами сум коробочного збору на утримання єврейських училищ», 1196: «Громадські вироки з'їзду купців і міщан м. Єлисаветграда з питань витрат решт сум коробочного збору». Нами проаналізовано Статут навчального закладу, завдяки чому реконструйовано специфіку його функціонування та здійснення управління, досліджено особливості розподілу навантаження годин за дисциплінами, екзаменування здобувачів освіти. Було розглянуто цілий масив бухгалтерських документів, що стосуються надходжень і витрат. За їх допомогою надається підтвердження реального виконання висвітлених у Статуті положень. Вивчено матеріали переписки Талмуд-Тори з Єлисаветградською управою. Внаслідок цього визначено ставлення міської влади до єврейського навчального закладу, висвітлено особливості його функціонування щодо забезпечення гідних умов навчання вихованців. Завдяки аналізу звітної документації, яку надавала Талмуд-Тора, вдалося відтворити процес реорганізації та здійснення навчання. Неодноразово доводилося звертатися і до «Історичного нарису» О. Пашутіна, що вийшов друком у 1897 р. та містить основні відомості про економічну, освітню, громадську та культурну діяльність у місті Єлисаветграді закладу від часу його заснування. Тут описано вигляд приміщення, місце розташування, коротко зазначено про особливості діяльності. Зазначеної проблеми торкається у своїй праці «Пам'ять степів» П. Кизименко. Однак його відомості вкрай незначні, він вдається до цитування «Нарису» О. Пашутіна, не подаючи проте жодного покликання на нього.

Першорядна Талмуд-Тора була відкрита у вересні 1858 р. За своїм типом вона належала до початкових навчальних закладів. Згідно з «Історичним нарисом» вона мала два класи, в яких «викладалися ті ж предмети, що і в державному єврейському училищі», а в ньому вивчали: російську, німецьку, єврейську мови й арифметику. Діяв також підготовчий клас для дітей віком від 4 до 6 років. У 1880 р. на вшанування пам'яті 25-річчя царювання імператора Олександра II при Талмуд-Торі відкрилися ремісничі відділення (Пашутін О., 1992, 2012, с. 95).

Ось як описані приміщення для занять у «Нарисі» станом на 1897 рік: «Дерев'яний одноповерховий під металевим дахом будинок із таким самим флігелем... Знаходиться у 1-й частині Нижньо-Донської вулиці, при ньому ремісляне відділення. Куплений у 1858 р. у пані Карлюгіної за 5200 карбованців». Оскільки 1880 року створено ремісниче відділення, що передбачало майстерні, то місце для них виділили в приміщенні колишньої єврейської богадільні. Знаходилося воно в 2-й частині Успенської вулиці. Побудована споруда була 1840 р. (Пашутін О., 1992, 2012, с. 175).

У 1895 р. херсонським губернським правлінням порушувалося питання про перетворення Єлисаветградської Талмуд-Тори в єврейське початкове училище згідно з положенням 1873 р. Проте це перетворення так і не було здійснене через низку причин. По-перше, тому що приміщення навчального закладу знаходиться у синагогальному дворі, а це, на думку влади, погано впливало б на навчально-виховний процес. Адже, як нам добре відомо, російська імперська політика була спрямована на асиміляцію євреїв, їхню відмову від юдаїзму, прищеплення зросійщеного способу життя, чому, очевидно, заважала б існуюча поряд синагога. По-друге, приміщення Талмуд-Тори на той момент було занадто старим, грошей же на будівництво нового

чи перебудову вже функціонуючого у громади не було. По-третє, як зазначається у доповідній записці опікунської ради Талмуд-Тори (в оригіналі фігурує як «Попечительный Совѣтъ»), направленої до Єлисаветградської міської управи, «Талмуд-Тора існує винятково для найбільш вразливих прошарків єврейського населення і має характер благодійного навчального закладу... через відсутність вільних місць, перевага надається найбільш вразливим дітям, круглим сиротам, за якими немає жодного домашнього догляду та яких освітній заклад не лише навчає, а й взуває, одягає та годує, що буде неможливо при перетворенні Талмуд-Тори в початкове училище зразка 1873 року». Тут же стверджують, що училища переповнені дітьми багатих, тому велика кількість тих, хто не потрапив до них, «ринуться» до Талмуд-Тори, якщо її зроблять державним початковим училищем. Таким чином, при вступі перевага буде надана заможнішим дітям, які краще підготовлені та більш доглянуті. Також зазначається, що станом на 1896 рік навчалось 200 дітей, яких немає куди діти. Вони, як сказано у доповідній записці, «потраплять у руки все тих же неосвічених меламедів (меламед – людина, яка традиційно навчала давньоєврейської мови й основ юдейської релігії, часто не мали дозволу на викладання і були неофіційними наставниками (Мельник І., 2015, с. 125)), із рук котрих кращі єврейські люди намагаються їх вилучити»¹. Існування Талмуд-Тори мотивується також тим, що діти із незаможних єврейських родин залишаються без освіти та виховання, розпочнуть крадіжки та коїтимуть злочини на вулицях. Опікунська рада займається щоразу пошуками фінансів для утримання дітей, чого, зрозуміло, не будуть робити в училищі. Обґрунтовувала потребу залишити заклад і наявністю в ньому вчителів, які у разі перетворення залишаються «за бортом»². Тож, бачимо, що єврейська освіта тісно і невід'ємно перепліталась з меценатством.

Із кінця XIX століття у Талмуд-Торі відбуваються значні управлінські та господарські зміни, сталися певні перетворення. Так, у 1899 році опікунська рада навчального закладу все ж наважилася на перебудову Талмуд-Тори, адже приміщенню було понад 40 років. Тим паче, що за цей час змінилися як вимоги до санітарно-гігієнічних норм, так і правила відповідності навчальним цілям. Протягом довгих років стіни явно похилилися, було примітивне опалення та вентиляція, відсутні приміщення для навчальних посібників, об'єм класів також не задовольняв, бо не міг прийняти всіх охочих вступити на навчання. До того ж класних кімнат в одній будові не вистачало, тому дві з них було розміщено у старому холодному флігелі, а педагогам і дітям часто доводилося сидіти у пальто. Стелі були низькі, тонкі стіни доводилося підпирати примітивними контрфорсами. У персоналу і в учителів часто виникала потреба бігати із одного корпусу до іншого, які розділені досить значною відстанню. Це викликало труднощі для завідування, контролю і для самих вихованців навчального закладу. Опікунська рада також неодноразово звертала увагу міської влади на ту проблему, що приміщення у синагогальному дворі знаходиться на місці, де немає можливості слідкувати за поведінкою дітей, відсутній загальний нагляд за їхніми іграми, бесідами, немає умов для влаштування гімнастичних вправ і де відчувається зовнішній вплив і втручання у справу виховання дітей.

Отже, опікунська рада вважала необхідним зведення нових будівель. Місце для цього було на вулиці Успенській, біля майстерень. Але, розробивши плани, рада дійшла висновку, що будівництво класів тут виявиться незручним, бо перешкоджатиме завезенню матеріалів до майстерні, дітям не буде достатньо місця для ігор і відпочинку на вулиці, також не вистачатиме світла у приміщенні, бо воно знаходитиметься на межі двору, а вікна, згідно із тогочасним законом, не можуть виходити на чужий двір. Також зросла і чисельність населення міста, тому охочих вступити до закладу стало більше. Як стверджує опікунська рада, нормальне будівництво можливе, лише якщо було б реальним «зламати зовсім приміщення майстерень і одночасно по всій лінії Успенської вулиці та по межах двору збудувати класи разом із майстернями».

¹ Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКіро). Фонд 78 Єлисаветградська міська управа. Опис 4. Справа № 404. Арк. 29-зв.

² ДАКіро. Фонд 78 Єлисаветградська міська управа. Опис 4. Справа № 404. Арк. 28–32.

Проте для зносу старих будівель і спорудження нових потрібні великі кошти та досить багато часу. Оскільки такими фінансами Талмуд-Тора не володіла та й не могла надовго переривати навчальний процес, то запропонували міській управі, щоби вона передала їм дворове місце на розі Успенської та Іванівської вулиць, яке належить єврейській спільноті й залишається порожнім. Саме тут вони прагнули спорудити класи разом із приміщеннями під училище³.

Однак Комісія з питання про місце для нового приміщення Талмуд-Тори (далі – Комісія) у своїй доповіді зазначила, що не вважає правильним передати таку ділянку. Це аргументувалося тим, що формально, згідно із Кріпосним актом, територія, яку просять видати, є власністю єврейської громади, проте вона також має і приватного власника, і тільки він може нею розпоряджатись. По-друге, вона знаходилася в «кращій частині міста», тому має значну цінність. На моє переконання, ця причина стала найвагомим фактором для того, аби не надавати місце, бо Комісія зазначила, що ділянка «має бути збережена для більш вагомих ... потреб». Ще одним критерієм, чому відмовили у наданні, є те, що більшість вихованців закладу проживає у Балківському, Кущівському та Пермському передмістях, а тому і приміщення має бути ближчим до них. На думку Комісії, найбільш зручне місце знаходилося на Одеському провулку. Вона також додає, що будівництво класів на Успенській вулиці біля майстерень усе ж є можливим і навіть буде певна економія коштів. Самі ж майстерні «цілком відповідають своїм цілям, і на них ще кілька років тому було витрачено близько 3000 карбованців».

Швидше за все добачаємо у документальній веремії прояви антисемітизму, якому мусила протистояти єврейська громада.

У цей же час Комісія виявила, що Кріпосний акт, виданий на територію під ремісничими класами, був утрачений, тому єврейська громада має відкрити клопотання для того, щоб закріпити за собою місце за давністю володіння⁴.

Як витікає зі звіту Єлисаветградської громадської Талмуд-Тори за 1903–1904 рр., попри всі труднощі, завдяки підтримці єврейської спільноти, вдалося побудувати гарне і велике приміщення, у якому більшу частину першого поверху було відведено під майстерні. Тут могли навчатися ремесел до 80 хлопців. Однак коштів у Талмуд-Тори бракувало, до того ж залишився значний борг (до 8000 карб.), не вистачало ресурсів на щорічні витрати. Це змусило опікунську раду звернутися із клопотанням до Єврейського колонізаційного товариства – благодійної організації, заснованої у вересні 1891 р. у Лондоні бароном Морісом де Гіршем для підтримки колонізації Аргентини євреями-емігрантами з Росії та інших східноєвропейських країн (Електронна єврейська енциклопедія). У Російській імперії Товариство також підтримувало ремісничу професійну освіту серед євреїв. Тому погодилося відпустити для ремісничих відділень значну одноразову субсидію розміром у 17200 карб. Також обіцяло щорічно платити по 2500 карб. протягом трьох років. Проте за щедрим внеском стояла вимога – реорганізувати ремісничі відділення, перетворивши їх на училище, де буде чотирирічний курс вивчення ремесел, а також прикладних і загальноосвітніх предметів. Мала бути створена посада окремого завідувача для ремісничого училища. Субсидію видавали з метою витратити її на облаштування майстерень (5200 карб.) і для побудови класів для ремісничого училища (12000 карб.). Ідеї майбутніх кардинальних змін опікунська рада висунула на розгляд усієї єврейської громади. Вона схвально віднеслася до пропозиції реорганізації, до того ж обіцяла збільшити асигнування із сум коробочного збору, надавати щорічні внески та одноразові пожертви, мали сюди ж надходити і збори зі спектаклів та вечорів⁵.

Варто зазначити, що був розроблений план зведення приміщення у дворі Талмуд-Тори, де міститимуться класи для ремісничого училища, також проєкт перебудови самої Т-Тори, розширення деяких класів і рекреаційного залу, будівництва квартири завідуючого. Загалом же, на

³ ДАКіро. Ф. 78 Єлисаветградська міська управа. Оп. 4. Спр. 448. Арк. 29-зв.

⁴ Там само. Арк. 30–33

⁵ ДАКіро. Ф. 78 Єлисаветградська міська управа. Оп. 4. Спр. 514. Арк. 79-зв. – 80.

асигновані кошти розпочали облаштування майстерень: куплено нові токарні верстати, інструменти для токарної та слюсарної справи, придбано колекції стінних картин, атласів, креслень та інших посібників.

Слід зазначити, що при Талмуд-Торі діяла Суботня школа. Вивчали в ній російську мову та арифметику. Для учнів влаштовувалися літературні читання для всіх груп із «чарівним ліхтарем», як його тоді називали, – це був пристрій для проєкції зображень. У звіті за 1904 р. зазначається, що число учнів школи становило 150 осіб. Вони були поділені на чотири групи, починаючи від неосвічених⁶.

Цікавою є еволюція статутів організації. Задля оптимізації функціонування Талмуд-Тори було створено спеціальну внутрішню документацію. Адже з метою реалізації умов домовленостей із Єврейським колоніальним товариством опікунська рада мала розробити новий статут Талмуд-Тори і ремісничого при ній училища. Його було затверджено 13 жовтня 1905 р. опікуном Одеського навчального округу. Цей статут в окремих аспектах якісно відрізнявся від статуту 19 лютого 1891 р., що був доповнений 6 липня 1893 р.⁷ Ці доповнення стосувалися зміни назви, організаційної та управлінської сфер, вимог до віку учнів.

Статут 1905 р. дійшов до нашого часу і дозволяє нам реконструювати діяльність навчального закладу станом на початок ХХ століття⁸.

Варто зазначити, що згідно із ним Талмуд-Тора і ремісниче училище становили свого роду «єдине ціле». Можна стверджувати, що училище було підпорядковане Талмуд-Торі. Про це свідчить 4 параграф статуту училища: майно переходить до Талмуд-Тори у випадку його закриття. Згідно з параграфом 5: «ремісниче училище у господарському віданні перебуває в опікунської ради Талмуд-Тори».

Керування цього «організму» здійснювалося за допомогою спільного органу під назвою опікунська рада. Вона складалася із 10 членів, яких вибирала Єлисаветградська єврейська спільнота і затверджував Опікун округу. Рада збиралася не менше одного разу на місяць і приймала рішення більшістю голосів. Питання, що належали до її компетенції, стосувалися матеріальних, господарських і фінансових справ ремісничого училища й Талмуд-Тори, не стосувались освітніх. У фінансових питаннях складали річні звіти, які подавали в міську управу.

Повноваження щодо здійснення освітніх функцій було делеговано педагогічним радам як Талмуд-Тори, так і ремісничого при ній училища. Педагогічні ради складаються з усіх викладачів. Ці вчителі вибиралися опікунською радою та затверджувалися директором народних училищ. Педагогічна рада мала збиратися не менше одного разу на місяць. На кожній із них мав бути присутнім один представник від опікунської ради. У ремісничому училищі опікунською радою також додатково назначалися відповідні майстри.

Розглянемо детальніше Талмуд-Тору. У статуті мета існування цього закладу освіти визначена в «безоплатному наданні найбільш бідним дітям чоловічої статі єврейського населення релігійних і елементарних загальноосвітніх даних».

Безпосереднє керівництво нею покладалося на опікунську, педагогічну ради та на завідувача Талмуд-Торою. Загалом же вона перебувала у віданні «опікуна навчального округу і ближньому завідуванні дирекції та інспекції народних училищ Херсонської губернії».

Компаративний аналіз ролі педагогічної ради в Талмуд-Торі та у системі освіти нині був би цікавим і мусить стати предметом окремого дослідження.

Рішенням педагогічної ради підлягали такі питання, як: 1) прийняття незаможних учнів, переведення із класу до класу, відрахування; 2) видача атестатів про завершення повного курсу навчання і ремесел; 3) обговорення порядку викладання, їх методів та дисципліни; 4) обговорення успіхів і поведінки учнів; 5) обговорення заходів для стимулювання батьків щодо

⁶ ДАКіро. Ф. 78 Єлисаветградська міська управа. Оп. 4. Спр. 514. Арк. 78-зв.

⁷ Там само. Арк. 8 – 11-зв.

⁸ Там само.

постійного відвідування учнями закладу; 6) складання списків учнів, що потребують посібників; 7) вибір навчальних книг і матеріалів; 8) покращення навчання у Талмуд-Торі.

Талмуд-Тора складалася із одного підготовчого класу в одному відділенні і двох основних. Кожен із основних класів складається із двох відділень: молодшого та старшого. Курс навчання в кожному із відділень тривав 1 рік. Учні в одному відділенні мало бути не більше п'ятдесяти. Проте якщо траплялося перевищення кількості, то згідно зі Статутом «на кожні тридцять осіб відкривалася паралель».

До вступу в підготовчий клас зараховувалися діти віком не молодші 7 і не старші 9 років. Для вступу в підготовчий клас не потрібно було складати яких-небудь екзаменів. Однак якщо учень ішов у старші, то мав у обов'язковому порядку скласти відповідні іспити за пройденою вже програмою.

Навчальний рік тривав із 15 серпня до 15 червня. Викладалися тут такі предмети, як російська мова (читання, письмо, елементарна граматики), арифметика, малювання і «єврейські предмети» (давньоєврейська мова та закон єврейської віри, біблійна історія, пояснення найголовніших молитов). Варто звернути увагу на кількість уроків за тими чи іншими предметами на тиждень. Так, на російську мову у підготовчому класі виділялося 7 уроків, у першому і другому класі (на всіх відділеннях) кількість уроків збільшувалася до 9. Арифметика від підготовчого класу до завершення навчання незмінно становила 5 уроків, а ось чистописання з'являлося лише у молодшому відділенні першого класу і виділялося по 2 години для всіх чотирьох років навчання. Єврейські предмети становили 6 уроків у підготовчому класі та 8 у першому і другому класах протягом навчання у всіх відділеннях. Із цього видно, що найбільший акцент робився на російську мову. У той час «єврейські предмети» могли проводитися у другу половину дня, коли, як відомо, діти вже втомлені, а увага – знижена.

Наприкінці навчального року відбувалися зрізи знань із метою перевірки рівня засвоєння учнями навчального матеріалу.

Тепер же охарактеризуємо ремісниче училище, яке своєю організацією у багатьох аспектах подібне до Талмуд-Тори, але має низку принципових відмінностей⁹.

Так, педагогічна рада, на відміну від Талмуд-Тори, мала додатково такі повноваження: 1) нагороджувала учнів за сумлінне навчання, зразкову поведінку, успіхи в ремеслах (у 1908 р. стипендій було виплачено на суму 570 карб., у 1909 р. – 579 карб., у 1910 р. – 778 карб., у 1911 р. – 717 карб.)¹⁰; 2) розподіляла між учнями суми, отримані від продажу виробів майстерень (до речі, від цього продажу надходили досить непогані гроші, наприклад, у 1913 р. дохід становив 3051 карб. 97 коп.)¹¹; 3) складала розклад занять; 4) розглядала річні звіти учителів і майстрів із викладання.

До закладу приймалися діти віком від 12 років. Тривало навчання чотири роки. Випускники Талмуд-Тори вступали без екзаменів, лише на підставі атестата. Набір учнів проходив у серпні. Однак якщо хтось хотів долучитися у середині року, то це було можливо, проте необхідно було скласти екзамени з пройденого матеріалу. Загалом зрізи проводилися регулярно. Після завершення навчання складали іспити не лише із знань предметів, а й із ремесла.

Загалом, програма училища робила вагомий акцент на опанування ремесла. Варто зазначити, що вивчали два блоки предметів: спеціальні та загальноосвітні. До спеціальних належало креслення, яке становило по три уроки на тиждень у 1–3 класах і 4 уроки – у 4 класі; малювання становило по 3 години у 1–2 класах і по 2 – у 3–4 класах; фізика і механіка починали опановуватися учнями із 2-го класу, де було 1 заняття на тиждень, як і в 4-му класі, у 3-му було 2 години. Технологію вивчали протягом третього (по 1–2 години на тиждень) і четвертого (по 1 годині) класів.

⁹ ДАКіро. Ф. 78 Єлисаветградська міська управа. Оп. 4. Спр. 514. Арк. 8 – 11-зв.

¹⁰ ДАКіро. Ф. 78 Єлисаветградська міська управа. Оп. 4. Спр. 1059.

¹¹ Там само.

Така програма, вочевидь, свідчить про профорієнтацію єврейської меншини. В умовах, коли низка професій була для євреїв закритою, ремесла відігравали кардинальну роль.

Було в учнів училища два предмети геометрії. Перша – спеціальна, що опановувалася протягом 1–2 класів по 2 години і в 3 класі – 1 година. Друга геометрія – загальноосвітня, її вчили лише протягом першого і другого класів по одному заняттю на тиждень. Серед інших загальноосвітніх предметів були: російська мова (кількість уроків на тиждень зменшувалася кожного року із трьох годин у 1 класі до однієї у 3–4 класах), арифметика – 2 уроки на тиждень на 1 і 2 роках навчання і по 1 уроку протягом 3–4 років. Історія була лише у першому і другому класах по одному заняттю. «Єврейські предмети» були протягом усіх чотирьох років незмінно по 1 годині на тиждень.

Цікаво, що здобувачі освіти носили кашкети з відповідним значком, що свідчив про їх належність до закладу освіти.

Учням після завершення курсу опікунська рада допомагала влаштуватися на заводи й у майстерні для подальшого вдосконалення у ремеслах.

Варто зазначити, що при Талмуд-Торі діяла бібліотека для вчителів і для учнів, куди входили книги та посібники, затвержені Міністерством. Також була бібліотека при училищі, відповідна колекція моделей, креслень, фізичних приладів.

Не оминали увагою і здоров'я вихованців. При цих закладах освіти обов'язково був лікар.

З метою сприяння гармонійному розвитку особистості адміністрація Талмуд-Тори влаштувала свята для її учнів¹².

Що ж до утримання штатів, то Статутом визначалися кошти: так, учителям за 132 уроки платять по 25 карб. за урок, разом – 3000 карб. Завідувач отримував за виконання управлінських обов'язків і за ведення уроків 1000 карб. та 400 карб. квартирних. На утримання приміщення і винаймання прислуги – 600 карб.

Постає питання: звідки брали гроші на існування Талмуд-Тори і ремісничого училища при ній? До того ж слід ураховувати той факт, що початкова освіта була безкоштовною, а Талмуд-Тора зобов'язувалася давати знання найбіднішим. Фінанси мали кілька джерел походження. Першим, як зазначалося вище, було надання сум із коробочного збору, що відпускалися місцевою єврейською громадою. Друге джерело – пожертви від приватних осіб: не лише грошові, а тканини, взуття, готовий одяг і багато чого іншого, що було таким необхідним для вихованців. Благодійниками ставали, як правило, багаті особи. Серед них – Шполянські, Когани, брати Заславські тощо¹³. Найбільш цікавим, на нашу думку, є одержання відсотків від коштів, що належать Талмуд-Торі з капіталів, що їй заповідали приватні особи. Так, із відсотків у 1908 р. Талмуд-Тора одержала 737 карбованців, у 1913 р. – 339 карб. 99 коп. Дохід із майна Барського у 1908 р. становив 300 карб., у 1909 р. – 420 карб., у 1910 р. – 270 карб., у 1911 р. – 570 карб., у 1913 р. – 420 карб.¹⁴. Ще до реорганізації Яків Коган у 1896 р. зробив внесок у банк на суму 1800 карб., частина із відсотків йшла, зокрема на Талмуд-Тору¹⁵. Що ж стосується ремісничого училища, то воно теж отримувало гроші з перерахованих вище джерел доходу (крім відсотків із капіталів), однак додаються також кошти, які одержували від оплати навчання більш заможними учнями (по 30 карб. на рік із особи). Проте найбідніші могли звільнятися від плати. Надходила виручка від замовлень і від продажу виробів майстерень. Також училищу надавало субсидії Єврейське колонізаційне товариство. Вони перераховували вагомі суми. Так, у 1908 р. вони видали 4250 карб., у 1909–1911 рр. – по 5000 карбованців щороку, у 1913 р. перерахували 4000 карб.¹⁶. Варто зазначити, що кошти училища були його власністю, і вони окремо обліковувалися.

Однак для отримання коштів навчальному закладу доводилося брати позики у Міському громадському банку. Один із таких боргів виник у 1905 р. внаслідок розширення Талмуд-Тори

¹² ДАКіро. Ф. 78 Єлисаветградська міська управа. Оп. 4. Спр. 1059.

¹³ ДАКіро. Ф. 78 Єлисаветградська міська управа. Оп. 4. Спр. 514.

¹⁴ ДАКіро. Ф. 78 Єлисаветградська міська управа. Оп. 4. Спр. 1059.

¹⁵ ДАКіро. Ф. 78 Єлисаветградська міська управа. Оп. 4. Спр. 415.

¹⁶ ДАКіро. Ф. 78 Єлисаветградська міська управа. Оп. 4. Спр. 1059.

та прибудови приміщень для відкритого при ній ремісничого училища. Тоді було взято позику на суму 10 000 карбованців. Як витікає із пояснювальної записки опікунської ради до Єлисаветградської міської управи, цю суму вона розраховувала виплатити за чотириріччя потягом 1907–1910 рр. із різного роду пожертв і надходжень. Однак за ці чотири роки з коштів коробочного збору на Талмуд-Тору і ремісниче училище разом отримано на 10 тис. карб. менше ніж мало бути відпущено відповідно до розрахунків. Таким чином, усі надходження не могли бути перерахованими на погашення заборгованостей. Отже, борг міському банку на 1 січня 1910 р. становив 11 517 карб. із відсотками. Ці кошти вдалося виплатити банкові протягом 1911 р.¹⁷.

Суму для погашення боргу перед банком виділили як безвідсоткове «займоутворення» із залишків коробочного збору. Його щоразу виплачували по 1000 карбованців¹⁸. Однак становище погіршилося із початком Першої світової війни 1914 р. Усе було пов'язано з тим, що Російська імперія вийшла зі становища економічної рівноваги, як наслідок, піднімалися ціни. Таким чином, уже в 1915 р. Управа просила Губернське правління про звільнення Талмуд-Тори від сплати капітального боргу на час війни. Навчальний заклад було звільнено від сплати за боргом сумою в 1000 карб. у 1915 р. та продовжено виплату з 1921 до 1922 року¹⁹. Проте Талмуд-Тора і далі просила про відтермінування. Одночасно із цим навчальний заклад брав кошти у займ для відкриття курсів токарів по металу²⁰. Загалом, у ХХ столітті Талмуд-Тора активно брала позики, які продовжила просити особливо під час війни²¹.

Таким чином, у статті було викладено історію функціонування Єлисаветградської громадської Талмуд-Тори. Висвітлено її господарсько-економічну діяльність. Досліджено історію трансформацій та реорганізаційних перетворень. Оцінено значення освітнього закладу як такого, який надавав дітям незаможних євреїв не лише початкову й професійну освіту, що було надзвичайно важливо в часи Російської імперії, яка здійснювала дискримінаційну політику щодо єврейства, а й забезпечував своїх вихованців одягом, їжею, лікуванням і урізноманітнював їхнє дозвілля.

Дослідження дозволило ширше і по-новому розглянути не лише освітнє життя єврейської громади Єлисаветграда, але й краще побачити непросту і розмаїту етнічну історію нашого краю.

Досліджена проблема має перспективи подальшої розробки. Так, у майбутньому потрібно детальніше вивчити початки існування Талмуд-Тори. Варто зупинитися на відомих випускниках. Необхідно описати завершення існування навчального закладу після Жовтневого перевороту та долю його майна.

Список використаних джерел та літератури

Електронна єврейська енциклопедія. Єврейське колонізаційне товариство. URL: <https://eleven.co.il/diaspora/public-organizations/11525/>

Кизищенко П., 2003. *Пам'ять степів (історичні нариси із минулого Кіровоградщини)*. Кіровоград: Мавік.

Козир І. А. (ред.), 2012. *Кіровоградщина. Історія рідного краю*. Кіровоград.

Мельник І., 2014/2015. Освіта єврейського населення Умані в ХІХ – на початку ХХ ст. *Гуржіївські історичні читання*. Випуск 8/9.

Пахолівецький В., 2023. Діяльність Єлисаветградської громадської Талмуд-Тори 1858–1917 років. *Проблеми історичної регіоналістики та мікроісторії: збірник тез Всеукраїнської наукової конференції з нагоди 175-ї річниці від дня народження П. Рябкова та 65-ї річниці від дня народження С. Шевченка, м. Кропивницький, 18–19 жовтня 2023 року*. Кропивницький: РВВ ЦДУ ім. В. Винниченка. С. 47–49.

Пашутін О., 1992. *Історичний нарис м. Єлисаветграда, надруковане за оригіналом 1897 року*. Кіровоград.

Щупак І., 2015. *Євреї в Україні: Вопросы истории и религии с древнейших времен до Холокоста: Учебное пособие для учащихся старших классов среднеобразоват. учеб. заведений*. Днепропетровск: Украинский институт изучения Холокоста «Ткума».

¹⁷ Там само.

¹⁸ ДАКіро. Ф. 78 Єлисаветградська міська управа. Оп. 4. Спр. 1186.

¹⁹ ДАКіро. Ф. 78 Єлисаветградська міська управа. Оп. 4. Спр. 1196.

²⁰ ДАКіро. Ф. 78 Єлисаветградська міська управа. Оп. 4. Спр. 1186.

²¹ ДАКіро. Ф. 78 Єлисаветградська міська управа. Оп. 4. Спр. 1196.

THE ACTIVITIES OF THE YELISAVETGRAD PUBLIC TALMUD-TORAH 1858–1917

The article is devoted to the study of little-known pages of the educational life of the Jewish population on the territory of the city of Yelysavetgrad, Kherson province (modern Kropyvnytskyi, Kirovohrad region). Among the institutions that legally provided the educational needs of the Jewish national minority was Yelisavetgrad Public Talmud-Torah.

The Jewish community has made a lot of efforts for developing education. It managed to form the whole network of educational institutions. It strove to create favorable educational environment for its children without discrimination on the part of non-Jewish people, in which they gave knowledge and also helped the poorest with food and clothing.

In general, the “cult of education” was widespread among Jews. It is not surprising, because the availability of education was a matter of survival and the possibility of acquiring a proper status in the society and a decent standard of living. Jews had a chance to enter higher educational institutions only if they had finished high school and it was a way to avoid serving in the army or since 1861 leaving the strip of settlement. Since 1865, Jewish artisans have been able to travel abroad. Thus, the active development of Jewish educational institutions falls on the second half of the 19th century.

Talmud-Torah had also to preserve the culture, language, knowledge of traditions and the following Judaism among the youngest representatives of Jewish society, to protect them from assimilation or fusion. It also aimed to provide craft education.

A significant amount of archival material was used in the work. Due to the analysis, the activities of Talmud-Torah from the moment of its foundation were reconstructed. The features of the institution's economic and educational activities, manifestations of bureaucratic indolence, issues of reorganization and renovation of buildings, bringing the premises into compliance with sanitary and hygienic norms were studied. The ways to ensure the funding of the institution were taken into consideration. Thus, a local research in the field of the history of pedagogy was conducted, that is related to the provision of knowledge to students of Jewish nationality.

Key words: charity, Jewish community, Jewish Colonial Society, box collection, material aid, items, craft school, charter, Sabbath school, Talmud-Torah.

References

Elektronna yevreiska entsyklopediia. Yevreiske kolonizatsiine tovarystvo. Electronic [Jewish encyclopedia. Jewish Colonization Society]. [Online]: Available from: <https://eleven.co.il/diaspora/public-organizations/11525/> [Accessed: 13. 12. 2023]. (In Ukrainian).

Kyzymenko P., 2003. *Pamiat stepiv (istorychni narysy iz mynuloho Kirovohradshchyny)* [Memory of steppes (historical essays from the past of Kirovohrad region)]. Kirovohrad. (In Ukrainian).

Kozyr I. A. (ed.), 2012. *Kirovohradshchyna. Istoriia ridnoho kraiu* [History of the native land]. Kirovohrad. (In Ukrainian).

Melnyk I., 2014/2015. *Osvita yevreiskoho naseleння Umani v 19 – na pochatku 20 st.* [Education of the Jewish population of Uman in the 19th and early 20th centuries]. *Hurzhiivski istorychni chytannia*. Vypusk 8/9. (In Ukrainian).

Pakholivetskyi V., 2023. *Dialnist Yelysavethradskoi hromadskoi Talmud-Tory 1858–1917 rokiv* [Activities of the Yelisavetgrad public Talmud-Torah 1858–1917]. *Problemy istorychnoi rehionalistyky ta mikroistorii: Zbirnyk tez Vseukrainskoi naukovoï konferentsii z nahody 175-yi richnytsi vid dnia narodzhennia P. Riabkova ta 65-yi richnytsi vid dnia narodzhennia S. Shevchenka, m. Kropyvnytskyi, 18–19 zhovtnia 2023 roku* [Problems of historical regionalism and microhistory: Collection of theses of the All-Ukrainian scientific conference on the occasion of the 175th anniversary of the birth of P. Ryabkov and the 65th anniversary of the birth of S. Shevchenko, Kropyvnytskyi, October 18–19, 2023]. Kropyvnytskyi. (In Ukrainian).

Pashutin O., 1992. *Istorychni narys m. Yelysavethrada, nadrukovane za oryhinalom 1897 roku* [Historical sketch of Yelisavetgrad, printed according to the original of 1897]. Kirovohrad. (In Ukrainian).

Shhupak I., 2015. *Evrei v Ukraine: Voprosy istorii i religii s drevnejshih vremen do Holokosta* [Jews in Ukraine: Questions of history and religion from the earliest times to the Holocaust]. Dnipropetrovsk.